

Halálművészek hétköznapijai

Csáth Géza novellái

Aligha lehet egy íróról méretesebb ostobaságot állítani, mint hogy „megelőzi korát”. Korát nem előzi meg senki, legföljebb az utókor egyes tagjai többször nyúlnak vissza hozzá, mint másokhoz, és az ő nyomdokain lépnek tovább. Van író, aki talál magának afféle arkhimédészi pontot, amelyre helyezkedve kísérletet tesz a világ kimozdítására. Ha megelőzné korát, egyúttal kiszakadna korából és kötelékeiből, valójában éltető gyökereit veszítené el.

Csáth Géza talált-e magának efféle arkhimédészi pontot? Alighanem talált. Kiszakadt-e Csáth Géza kötelékei, éltető gyökerei közül? Dehogyan szakadt! Legföljebb némiképp messzebbre voltak képesek „elburjánzani” ezek a gyökerek.

A családi háttér mint élményforrás, mint kibocsátó fészek, szinte kötelező jelleggel kapcsolódik a XIX. századvég íróihoz. Csáthnál azonban ez az eredeztetés aligha állja meg a helyét, csak kevéssé van jelen írásművészetében akár az útnak indító kisváros (Szabadka), akár a forgatagos nagyváros (Budapest). Arról pedig, hogy a hasonlóság felismerhető helyszíneit vagy figuráit teremtené meg, szó sincs. (Mint például Kosztolányinál az *Aranysárkányban* vagy a *Pacsirtában* találhatunk hasonlóságot a környezet alkotó személyeivel és elemeivel – pedig Kosztolányi az unokabátyja, barátja és írói példaképe Csáth Gézának.)

Az otthon kibocsátó és visszahívó erejénél fontosabb Csáth Géza számára a maga teremtette műveltség. Nemcsak csodagyerek, de sokoldalúságával is kitűnik. A művészetek több ágában is jártas, tehetséges festő és zenész, sőt a zenekritikában is maradandót alkot. A művészetet tehát belülről és kívülről egyaránt ismeri, elmélyülésre és távolságtartásra egyaránt képes. Legkorábbi írásai éppen a zenekritikák, tehát a művészeti bírálat korábban bontakozik ki, mint maga az alkotói tevékenység. Ez a sorrend, ez a fordított(nak tűnő) logika azonban nem válik kárára sem a kritikusként, sem az alkotónak.

Csáth könnyen és igényesen ír. A könnyedség azonban nem föltétlenül velejárója az igényességnek. E két erény szerencsés ötvözetét megőrzi novelláiban is. Sőt! Alig akad a XX. század első évtizedében magyar prózaíró, aki olyan hiteles párbeszédet tudna leírni, mint Csáth Géza. Nem esik a valóságot hajhászó népieskedők hibájába, mint időnként Móricz, de még Németh László is, és nem válnak párbeszédei íróasztalnál kiosztott szerepfelmondásokká, mint időnként még Babitsnál is. Nyoma sincs továbbá annak az anekdota-népiességnek, annak a „balladás ízeskedésnek”, amelyik a Mikszáth-hagyományból nőtt ki és maradt meg – még ha nem is személy szerint maga Mikszáth a ludas ebben. A beszélt nyelvnek olyan középarányosát képes megteremteni, következetesen végigvinni, amelyekben nem érezzük a bántó eltérést az irodalmi nyelvtől, de az írói kimódoltságot sem.

Harmincegy év adatott mindössze élnie Brenner Józsefnek, az embernek, Csáth Gézának, az írónak jóval kevesebb. Mintha érezte volna (bizonyosan érez-

te!), hogy sem matuzsálemi kort, sem szabályos életutat nem fog befutni. Fel-tűnően korán indult pályája. Nem erőltetett magára választási kényszereket: írt művészetkritikát és szépirodalmat, mindkettőt magas szinten, az eredetiség bé-lyegével. Nem akart írásaiból megélni, a szegénység és a kiszolgáltatottság he-lyett az önállóságot és a (lehetséges) jómódot választotta: orvos lett, pszichiáter, elmeorvos. Örültek közé vágyott, az örültek agytekervényeibe és mozgatórugói közé akart betekinteni. És közben írni, azt, amit ott látott, de főként, amit abból a maga számára hasznosítani tudott. Az orvos, aki ír – az író, aki gyógyít! Kor-társai (és az utókor is jócskán) egyrészt az egyik motívumot nem tudták megbo-csátani neki, és poéta doctusnak titulálták (ami szemükben a vérszegénységet, összeollózást, műviséget jelenti), másrészt a másik motívumot, és dilettánsnak titulálták (ami a hiteltelenséget, a művészi kívüllállást jelenti, valójában az irigy-séget, amiért „a dilettáns” elkerüli a nyomort és az irodalmi élet beharcsait).

Csáth Géza aztán hamar kifogta a szelet ellenfelei vitorlájából! Morfinista lett, megkívánta, meghódította „az élvezetek csúcsát”, a földi paradicsom és a földi pokol szomszédosságát, majd hamarosan képtelenné vált, hogy megsza-badjon ettől a hódításától. Csáth azonban még ezt a farkasvermet is a maga hasznára fordította, a magyar irodalomban egy évszázadon át senki olyan meg-döbbentő (már szinte meggyőző) hitelességgel nem képes ábrázolni a morfium gyönyörúségét, mint ő. Csáth, az író nem züllik le erkölcsileg (ekkor még), ér-zékei sem tompulnak el (ekkor még), nem is igyekszik valamiféle álszent logikával ellenkezőjére magyarázni a világot: a morfium számára nem kábító szer, hanem élénkítő szer, a világ kitágításának, élvezésének és megértésének eszköze. Aki tíz éven át él morfiummal – jelenti ki Csáth határozottan –, ezalatt húszmillió év élvezetét és tapasztalatát szívja magába. Az orvos is megszólal ugyanakkor (vagy talán a tűzzel játszó, önértékeit ismerő és féltő ember?), az állandó fel-ügyeletet, az orvosi ellenőrzést és a jó testi kondíció fontosságát hangsúlyozza a morfinistának. A kábítószer (nevezzük akár ajzó-, akár élénkítő szernek) min-denképpen kábítószer, a testi-lelki rombolás egyik „csúcsragadozója”, ez száz év alatt (valójában ötezer év alatt) semmit sem változott. Elgondolkoztató azon-ban, hogy Csáth Géza nem csupán az önmegvalósítás pillanatnyi többletét, a fokozott szellemi érzékenység élményét hangsúlyozza, hanem azt a szándékát, hogy mindezt megörökítse, hogy mindezt testi-lelki-szellemi kalandként az ol-vasó számára is élvezhetővé tegye. Két dolgot azonban le kell szögeznünk: nem azért fordult Csáth Géza a morfium felé, hogy elapadó-elakadó írásművészetét „mímelt szeszekkel” újra megpezsdítse, tehetsége aligha hozható összefüggés-be a morfinizmussal. A morfiumról írott néhány írása – mint erről már volt szó – a téma magyar irodalmi csúcspontját jelenti, később azonban, a testi-szelle-mi hanyatlás és a morfiumfüggőség idején semmiféle segítséget nem jelent a morfium az író menekülésében. A másik megjegyzés inkább az orvos-etikus nézőpontja: soha senkinek nem ajánlja, hogy maga is megkísérelje a fehér por élvezetét. Ez az óvatos önzés nemcsak azt sugallja, hogy a valódi élvezet nem importálható, hanem azt a magatartásmintát is, amely szerint: „én megjártam a poklot, mennyei élmény volt, de ti ne próbáljatok utánozni!”

Csáth Géza novellát írt, rövid novellákat, nem rövidre fogott kisregénye-ket, nem hömpölygő elbeszélést. A regény pedig mintha egyenesen idegen lett volna tőle. A regény – sugallja a szellemtörténeti irodalomszemlélet – a

kiegyensúlyozott és harmonikusan fejlődő társadalmi korszakok irodalmi vetülete, a novella a maga töredékességével és részletekre fókuszáló erejével a „türelmetlen és késlekedő” időszakoké. A magyar társadalomfejlődés bizonyosan megkésett volt Nyugat-Európához képest, a magyar regény tehát aligha jöhetett volna létre bármikor a(z irodalom)történet folyamán. Harmonikusabb volt és eredményesebb ez a fejlődés a kelet-európainál (a román, orosz, de még akár a lengyelnél is!), velük szemben tehát virágzó regényirodalommal kellett volna rendelkezünk? Ha volt a magyar társadalomfejlődésben dinamikus időszak, az éppen az 1867 és 1914 közötti fél század volt, vagy a látványos külszín mögött a megoldatlan gondok sötét veszedelme éppen abban mutatkozott meg, hogy hiányzott az átfogó és vállalható társadalomkép? Egyik felfogást sem érezzük ma már elfogadhatónak vagy meggyőző erejűnek (a gondolkodó fók a maguk korában sem érezték annak!). Az azonban kétségtelen tény, hogy a magyar novella soha olyan gazdag termést nem hozott, olyan bőséges sokszínűségben nem tündökölt, mint a jelzett korszak második felében. És az is igaz, hogy e tündöklésnek egy sor társadalmi oka (magyarázata, sugallata) volt, hogy csak a sajtó látványos hatalomszerzését, a megnövekedett és megváltozott összetételű olvasóközönséget, valamint az író-újságírói szakma térhódítását említsük.

Csáth Géza esetében aligha ad mindez magyarázatot arra, miért teszi ki irodalmi tevékenységének zömét a novella. Széles körű és átfogó műveltsége kellő társadalomkép megszerzéséhez segíthette volna, a publikálás nem volt számára kenyérkereső, napi kényszer. Bizonyára alkotás-lélektani szükségyszerűség volt számára a novella, a rövid műfaj, amellyel a lélekábrázolás határköveit, a bejárható út fordulóit jelölte ki. Nem érezte feladatának a meghódított területek körbejárását és részletes pacifikálását, csak a lehetséges végpontokat vagy a továbbhaladás irányát jelölte meg, esetleg éppen azt: erre nincs tovább, itt a semmi következik.

Őrület, kábítószer, halál – ezt hozta magával élmény- és tapasztalatként az orvos, az író. Vagy inkább arra döbbsent rá, hogy mindhárom jelenség arcátlan természetességgel képes jelen lenni az életben? Hogy az örülethez ugyanolyan logikus tettek és utak vezetnek, mint a művészethez, az emberi nagysághoz és gonoszúsághoz, vagy a teljesen közönséges és érdektelen sorsokhoz? Hát akkor hol a különbség? Csak az út végén derül ki, vagy mindenki más tévelygő bolond, csak a hős halad az egyenes és egyedül célhoz vezető úton? Az örültek helye természetesen a nekik elkülönített házban van, ami „világ a világon kívül”, de ide nem a tragédia vezet, hanem éppen ez az egyenes út. Mert ha a halott fiú szomorú szemű, fekete kutya képében él tovább és bújjuk ki az élet gonosz törvénye alól, akkor azt ugyanúgy kell szeretni, mint amikor még gyermekként élt és szenvedett a betegágyban. A kutya élete ugyanolyan drága, mint a gyermeké, megvédeni és megbosszulni való (*A fekete kutya*). A Vass fiúk persze szintén bolondok, egy kertet hordoznak magukban, amelyet ők maguk meg is találnak, fölkeresnek évtizedek múltán is, de más akkor sem lelhet rá, ha a fiúk elárulják a kert titkát. Dehogy zárják őket bárhová, sem külön házba, sem börtönbe – ők zárták magukat életfogytiglan a maguk kertjébe (*A varázsló kertje*).

Ami pedig a halált illeti, Csáth ezt is karnyújtásnyira megközelíti, vagy inkább magához engedi. Sőt! Mi az, hogy sőt!? A meghalás is része az élet folyamatának, sőt a halott ember is része alkalmanként az emberi társadalomnak.

Még ha tárgyként is, még ha exszemélyként is. A hátborzongató pedig mind-ebben az, hogy semmi hátborzongató nincs benne. Az iszonyatos természetesség. A természetesség nem föltétlenül az örültek vagy a gyilkosok világában közelíti meg karnyújtásnyira a halált, hanem a tökéletesen normális emberek tökéletesen normális, hétköznapi viszonyai között. A nélkülöző, idős férfi eladta csontvázát az egyetemnek, hogy a medikushallgatók tanulmányozhassák mintaszép forgóit és csigolyáit. Apja halálának hírére hazaérkezik a külföldön élő, módos fiú, és megveszi (valójában: visszavásárolja) apja csontvázát. Az apa és a csontváz (egyszerre) meghökkenítő és kínos azonossága kegyeletet, kegyelet-sértést, fekete humort és roppant alkalmatlanságot kelt, amint a fiú hóna alatt apja csontvázával igyekszik hazafelé a népes fővárosi utcán (*Apja és fiú*).

Trepovnak, a cár szadista rendőrminiszterének még ilyen kései törődés sem jut osztályrészül, a demokratikus érzelmű segédboncmester (micsoda beosztás!) többször is alaposan felpofozza a gyűlölt nagyember elhitványult holttestét. Az élő és a holt személye és szerepe itt is egybeolvad, az élő iránt érzett indulatokat a halotton vezeti le a megfélemlített kisember (*Trepov a boncasztalon*).

„Ha szép és egészséges gyermekeknek korán meghal az apjuk, ebből rendszeren baj származik.” Rendszeren – igen! De a „baj”, ami származik, akkor lesz hátborzongató, ha a szép és egészséges gyermekek a következő, logikus lépésként az anyjukat is megölik. Tudományos kísérlet tárgyául szemelik ki és kínozzák saját magukat, aztán egymást, aztán állatkínzásra „szakosodnak”. A szomszéd lány, miközben ütlegelik, „már telt szájjal kacag” – nyilván örül a kísérlet sikerének. Csak éppen ajándékot kért (édességet vagy virágot), a fiúknak csak éppen nem volt pénzük, anyjuk „úgyse adott volna”, kézenfekvő megoldásként két késszúrással megölték. A szerzett pénzen ajándékot vettek a kacagó lánynak (édességet vagy virágot), „és elsiettek az iskolába”. Gonosz lélek, romlottság, nagy szenvedélyek – ugyan! Vagy inkább: gyermeki szeretet, „anya csak egy van”, lelkiismeret – ugyan! Apró napi semmiségek, amelyek gát-talanul sodorják a végrehajtót (*Anyagyilkosság*).

A kútásás veszedelmes mesterség, még ha olyan, módját megadó sváb faluban történik is, mint Piliscsávoly. A föld omlik – szépen, lassan, a falusiak gyülekeznek és sajnálkoznak – szépen, lassan, Mayer Lőrinc kútásómester pedig megfullad a beomló kútban – szépen, lassan. A halál odatelepszik a tettere kész és bátor emberek közé, és elragad egyet közülük. És senki semmit nem képes tenni ellene, mert a halál erősebb, de még inkább, mert a halál tudja, mit akar. És iszonyatosan ostoba. A falusiak szeme láttára hány fittyet minden mentő kísérletnek, jó szándéknak, próbálkozásnak (*A kút*).

Az erőszak, az önbíráskodás, az állat- és emberkínzás bűvópatakként bukkon fel más Csáth-novellákban is. (Csak nem ezt hozta örökségként magával a szülői ház idilliumából Brenner Jóska? És hogy volt a szegény kisgyermek – Kosztolányi Dezső – panaszaiban: „A rút varangyot véresen megöltük?”) Szóval, a gyerekek (fiúk, lányok, szép egyetértésben) hóhérosdit játszanak a padláson. A kis Emmát kezdetben körülrajongják, aztán megbüntetik. Természetesen felakasztják. Kis leánypajtásai lefognak, az egyik fiúcska húzza lefelé a csigán át a kötelet, a másik fiúcska húzza lefelé a leányt. És közben öleli kedvére-keblére, először életében. És – ő még nem tudja – utoljára. A kislány megfullad, ezt

akarták, vagy valami hasonlót. Játékot, büntetést, egy darabka felnőtt világot (A kis Emma).

Elég. Elég volna, de hát... Vagy mégis megelőzi korát? Ne mondjunk ítéletet. Az íróra ne. Csáth Géza azt rögzíti mindössze, hogy a természet hívása (ha tetszik: „a vadon szava”) milyen könnyedén érvényesül az ember évezredes beidegződésével szemben is. Hogy erkölcs, hagyomány, érzelmek mennyire gyengék és törékenyek az erőszak vonzásával szemben. Szó sincs pedig az „erőszak arroganciájáról” (amire manapság olyan szívesen hivatkoznak a szociológusok), se megfélemlítésről vagy fenyegetésről. Porszemként röppennek el a megdönthetetlennek hitt bátyák és erős várak. Alig két év múlva tombol a világháború...!

És még egy történet! A morfinista orvos, aki már nem bírja elviselni lelki leromlását és testi szégyenét, egy örült (vagy az utolsó józan?) pillanatában megöli egyetlen támaszát, aki látta nagyságát, végigszenvedte törpévé silányulását: a feleségét. A gyilkost elfogják, de börtön helyett az őrütekházába zárják. A férfi ismeri ezt a környezetet, könnyen megszökik. Útját a beteg őrütek közül az egészséges őrütek felé veszi, az újonnan szabott országhatáron idegen fegyveresek tartóztatják fel. Elfogni még egyszer – soha! Inkább a cián! Ott hal meg a frissen kreált magyar–jugoszláv határon. A tettes és az áldozat, az örült és a gyilkos neve: Brenner József. Élt harmincegy évet.

Lukáts János

Tűnődés gyilkos gyermekekről

Csáth Géza *A kis Emma* című novellája felett

Néhány napon belül két olyan gyilkosság is történt Spanyolországban, amelyet gyerekek követtek el. Szombaton Cartagenában szülei hiába várták haza a 11 éves Juan Mateost. Késő éjjel aztán járókelők találták meg a kisfiú holttestét, mellette egy 8 kilogrammos véres kódarabbal. Mint a rendőrség csakhamar megállapította: a szerencsétlen gyerek egy 13 éves fiúval találkozott, akitől néhány napja biciklit vásárolt és 700 pesetával még tartozott neki. A kamasz követelte a pénzét. Mivel a kisfiú nem tudott azonnal fizetni, a nagyobbik fiú egy kővel nekiesett és kegyetlenül szétverte a fejét. A gyilkos fiú, akinek nevét nem közölték, tette elkövetése után hazament, lemosta magáról a vért, aztán elment áldozata szüleihez, akiknek azt hazudta, nem sokkal előbb egy izgatott férfival látta vitatkozni az „eltűnt” kisfiút. Végül is azonban ezzel terelte magára a rendőrség gyanúját.

A másik eset hétfőn, Barcelonában történt, ahol lakásában ugyancsak véres fejjel, holtan találtak egy idős asszonyt. Mellette több kódarab feküdt. Kiderült: a háza előtt futballozó gyerekek dobálták meg kővel, mert az idős nő nem akarta visszaadni nekik a szobájába bepölyt labdát.

Újsághír, 1982. március 4.

Kígyó és hullókedvelők részére
Kedvezményes áron!

ELJÖN AZ AZ IDŐ... amikor Önnek és gyermekének ezek a percek lesznek a legszebb emlékei az életében, amikor még mint apa és gyermeke együtt játszottak. Válassza meg tehát Ön is gyermekei szórakozásait, és játsszon velük úgy, mint egy jó édesapa. Mert minden gyermek jónak születik, esetenként később romolhat el. Járjunk tehát elől jó példával, hogy öröme legyen Önnek és családjának, ismerőseinek és az egész társadalomnak, a nagy közösgének! Akvárium. Egzotikus madár. Valamint ketreceik. Eleségeik! Lőrinc János IX. ker. Mester utca 24. 10–12 és 14–18 óráig.

Falragasz a Móricz Zsigmond körtéren, 1981.

Csáth Géza (Brenner József) nyolcesztendő volt, amikor elveszítette édesanyját, tizennégy, amikor első írásait közölte a Bácskai Hírlap. Az önképzőkörben az elsőségért unokatestvérével, a másik csodagyerekkel, Kosztolányi Dezsővel versengett. A kis Kosztolányi és a kis Csáth gyermekeikben, bizony, kegyetlen játékokon tanulták az élet (és máris a halál) dolgait. „– Tépd ki a szárnyát, szúrd ki a szemét, dobd a tűzbe, öld meg...” A Kosztolányi-alteregő Esti Kornél emígy biztatja suttogva kegyetlenkedésekre az elbeszélőt, aki úgy veszi tenyerébe az ázott verébfiókot, ahogyan hittanórán hallotta. Kosztolányi a *Szegény kisgyermek panaszai*ban is megörökítette, hogy Csáthtal hogyan követett el állatkínzást annak idején: „A rút varangyot véresen megöltük... // mi hóhérok, mi törpe gyilkosok.” És Csáth Géza novelláiban is kísért az analógia a szabadkai gyermekek valósága és a szépírói munkáiban leírtak között: „A két fiú pedig óvatos, izgatott lassúsággal fogott hozzá a munkájához. Fölhasították a kutya mellkasát, leitatták a véré, s a munkájuk közben hallgatták az állat rettenetes, tehetetlen nyögését.” (*Anyagyilkosság*). A Wittman-fiúk azóta klasszikussá vált, hírhedt történetét 1908-ban írta Csáth. A novellista alig múlt húszesztendő, és művészként „tisztá szívvel”, lám, foglalkoztatja a bűn, a brutalitás. Mi, XXI. századi olvasói azonban az idézetekből is kinyomozhatunk egyvalamit, ami tény: a kegyetlenkedő gyerek sohasem magányos, legalább párban követik el a legkomiszabb kölykök is tetteiket ezekben a krimibe illő, fogat vacogtatón izgalmas szövegekben.

A *kis Emma* című Csáth-novella 1912-ben született, amelyben a gyerekek szintén kutyák akasztásával kezdik játékaik s egyben kegyetlenkedéseik sorát. Az utóbbi két elbeszélés között, 1910-ben adta be magának Csáth az első morfiomadagot. Nem pusztá életrajzi adat ez, kihat a művek megformálására is, hiszen Kosztolányi szerint a mérge megváltoztatta unokafivére világlátását is. (Az égi remeklések, a fényből, párából, csupa sejtelemből szőtt, tündéri lányalakokkal benépesített, varázsló lakta írói táj után földi, nagyon is józan, reális, sőt naturalista mozaikokból állnak össze a Csáth-történetek. Akinek azelőtt Bartók, Debussy zenéje jelentette az élményt, az kábítószer-élvezőként egy kuplé szépségeit fogja fejtegetni – sóhajtott föl Kosztolányi.) Természetesen nem különíthető el mereven a két korszak, de Kosztolányi őskonceptiója az égi és a földi pályaszakaszokról Csáth Géza esetében alapjában: igaz.

1912-ben *A kis Emmán* kívül az *Egyiptomi József* és a *Rozi* című elbeszéléseit írta Csáth Géza. Előbbiben mintha csak még egy égi sztorival találkoznánk, egy egzotikus, Nílus menti álommal, míg az utóbbiban egy feleséggyilkosságot mutatott be a szerző. Az író valóságos önpusztítása mint a mások virtuális pusztítására való késztetés? – tehetjük fel – joggal – az alkotás-lélektani kérdést.

A *kis Emma* nem jelent meg Csáth életében, csak jóval a halála után, 1960-ban került elő a lánya őrizte hagyatékából. A gondosan legépelt kéziratok között tíz novella volt. Illés Endre *A kis Emma* címűt az *Anyagyilkosságnál* is izgalmasabbnak ítélte. Izgalmasabb, s tegyük hozzá: teljesebb történet *A kis Emmáé*. Míg az *Anyagyilkosságban* – ahogy Czére Béla kimutatja – a hősök sorsát a nyitva hagyott befejezés nyomán csak kikövetkeztethetjük, addig *A kis Emma* lezárásában elvarrta a szálakat a szerző. Minden szónak és valamennyi mozdulatnak véges/végzetes következménye lett a keretes novellában. A nyitó keretben a novellairó egy elbeszélőnek adja át a szót, akinek a naplóját idézi: „Az alábbi történetet egy naplóban olvastam. A naplóíró fiú távoli rokonom volt és húszéves korában öngyilkossággal pusztult el...” Ennek az elbeszélőnek még a keresztnévét sem tudjuk. (Ugyanúgy, mint egy 1910-es, másik Csáth-novellában, az *Egy vidéki gimnazista naplójából* címűben.) Csáth és az elbeszélő rokoni viszonyáról tudósít a novella, ám az író semmiféle érzelmi állásfoglalást nem alakít ki a szövegben az elbeszélő irányában. Kizárólag a napló hangneméről, megformáltságáról ejt szót elismerően Csáth, a naplóbeli eseményekhez nem fűz magyarázatot. A befejező sorokban, a lezáró keretben is hűvösen tárgyilagos, tényközlő az író az elbeszélő sorsával szemben. Csáth azzal is a hitelesség legteljesebb illúzióját akarja kelteni, hogy a hozzá került háromfüzetnyi hagyatékából csak a novellájába beépített „érdekes” részletet közli: „...ráakadtam azokra az érdekes följegyzésekre, amelyeket kissé rövidítve és az interpunkció némi változtatásával itt közlök.” (Vö. az *Egy vidéki gimnazista* című novella alcímével: *A központosítás egyszerűsítésével*.)

Rekonstruálhatatlan eredeti szöveg híján is bízni kell tehát az elbeszélőben, mivel minimális változtatásokkal ő éppen azt a fragmentumot tárja elénk, amiből minden kiderül, nem kevesebb, mint az egész történet, s még az is, hogy melyek azok az összefüggések, amik fennállhatnak az elbeszélő nyolcéves korában történt (naplójában is rögzített) események és a húszévesen elkövetett öngyilkossága között. Íme az elbeszélő naplójába írott vallomása, amely Szent Ágoston-i s bűnügyi értelemben, beismerő vallomásként is értelmezhető: „*En a második elemibe jártam, ő Irmával együtt az elsőbe.*” A történetet az elbeszélő következetesen múlt időben mondja el, kiderül, hogy hétévesek a lányok, Emma és az elbeszélő Irma nevű húga. Az, hogy az elbeszélő hány éves, öngyilkossága előtt pontosan mennyi idővel írja naplósorait, nem tudható. Annyi bizonyos, s ezt a stílus is megerősíti, hogy az elbeszélő nem napok, hetek, nem is hónapok, hanem évek távolából emlékezik vissza a leírtakra: „*A kis Emma a legszebb volt az összes lányok között... Gyönyörű meleg szeptember volt... Egy hét múlva már a belvárosi iskolába jártam. Nem láthattam többé minden nap a kis Emmát.*” A naplóresztlet két hónap eseményeiről szól: a szeptemberben és az októberben történekről. Az elbeszélő október 25-én olvassa az újságban, hogy fölakasztottak egy kocsiat, aztán másnap már ók akasztanak

saját kezüleg játszásiból kutyát. Majd: „a következő napokon egészen elfeledtünk az akasztásról”. A tragédia napja nagy valószínűséggel november első napjainak valamelyikére esett. Vagy mindenszentekre (Festum omnium sanctorum), vagy a halottak napjára! A történet ez utolsó napján: „...beállított hozzánk Emma, Irmával jöttek.” Egy vázlatba tömöríthetők a naplórészlet eseményei, amelyek szinte egymásból következnek, s fókuszukban az elbeszélő lelkének a sorsa izzik faustian:

1. Őszi derű. Szereplők: hősünk (az elbeszélő), bátyja: Gábor, húga: Irma, Emma (Irma barátnője, aki egyben hősünk gyermekszerelmének az elérhetetlen tárgya is), hősünk unokahúga: Ani. Juci. Játék és iskola.

2. A tanárt Szladek Mihálynak hívják, pedagógiai büntetőmódszere a *vágatás*. Amikor először jelenik meg az agresszivitás, az a hős számára mulatságos. Zöldi a legkeményebb bácskai bicskás parasztfiú. Ő lesz a *vágatások* (verések) ítélet-végrehajtója, aki még *az atyaúristentől sem ijed meg*. A hősünk irigykedve nézi.

3. Hősünk szerelme nem teljesezhet be Emmával, hiszen Irma, a húga ennek az útjába áll. Hősünkben is így az agresszivitás első (még elfojtott) jelei jelentkeznek. Húgát gyűlöli meg. Húga és Emma barátsága megszakad. (Hősünk már csak az utolsó napon találkozhat a kis Emmával.)

4. Zöldit vesszőzi meg Szladek tanár úr. „A hóhért akasztják.” Zöldi megtörik.

5. Hősünk belebetegszik a tanórán törtétekbe. Mint a *vágatás* szemtanúja más iskolába kerül, ahol nem láthatja a kis Emmát.

6. Újsághír az igazi akasztásról. Az első kegyetlenségek a kutyákon.

7. Kései, őszi derű. Szereplők: hősünk (az elbeszélő), bátyja: Gábor, húga: Irma, Emma (Irma barátnője, aki egyben hősünk gyermekszerelmének a tárgya, akit most elért), hősünk unokahúga: Ani. Juci. Játék és tragédia.

E vázlatból a következő összefüggéseket lehet kiolvasni: az első és az utolsó szövegrész ugyanazt a gyermektársaságot vonultatja föl. A történet szimmetriatengelyében Zöldi megvesszőztetése áll. A szimmetriatengelyhez legközelebb (még innen s már onnan) az a két pillanat van, amelyben hősünk s Emma útjai elválnak s távolodnak egymástól. A második és a hatodik vázlatpontban hősünknek az agresszivitáshoz való viszonyát leljük. Ez a fajta művészi megszerkesztettség természetesen nem egy tizenéves diák produktuma. Csáth Géza tudatosan alkalmazta ezt a zenei kompozíciók szigorúságára emlékeztető ismétlődő technikát. A naplórészlet szövegrészei visszatérő dallamokként csatlakoznak egymáshoz körkörösén. A novella kerete időben és térben a legtöbbször ölelő kör. Az origó: Zöldi megvesszőztetése. Középpont, ahol már nem az *égi*, sem a *földi* Csáth-világgal találkozunk, hanem az író tölcsér alakú poklának a csúcsával. Itt dől el minden. E centrumból futnak ki a sugarak, még a kis Emma akasztása is csak egy innen kifutó vektornak a végpontja. Ehhez a középponthoz képest következnek be az események, mégpedig végzetesen. Csáth Géza elmeorvosként úgynevezett Én-komplexekben gondolkodott, s ha ezen alapvetéseit vesszük alapul, akkor is szükségszerűen be kellett következnie a látszólag okatlan halálesetnek. Mészöly Miklós szerint Csáth az *Egy elmebeteg nő naplójának* soraira joggal vetíthette ki a saját, legbensőbb emberi és írói problémáit, szaknyelven írott művében is a sorselemzés érdekelte. G. kis-

asszony vallomása, azaz betegségének papírra vetése Csáth „soha meg nem írt regényeit helyettesítő olvasmányul is kínálkozik” (Mészöly Miklós).

Miképpen G. kisasszony kórtörténetében az író által fontosnak ítélt események összefüggnek, s determinálják egymást az Én-komplexben, úgy elemzett novellánkban is az elbeszélő ceruzáját fogó Csáth kizárólag azokat a pillanatok villantja föl, amelyek a nem természetes halál felé vezetnek. Íme:

(Az elbeszélő Én-komplexe)

Szexuális komplex: Érzékeny. Unokatestvérével csókolózik, ám ennél az érzetnél a kis Emma iránti lelki érzése erősebb. E komplexe sérül, amikor Irma féltékenysége kiderül, s amikor tudatosul benne, hogy Emma édesapja alezredes, míg az övé csak őrnagy.

Egészség-komplex: Érzékeny. Sérült. Zöldi megvesszőztatése után „lelki sensitatio convertálódik benne”, vagyis a megrázkódtatás szervi megnyilvánulásba csap át. (Több napig tart a láza.)

Pénz-komplex: Biztos, rendezett körülmények között él.

Erkölcsei komplex: Még nem fejlődött ki, Szabó Lőrinc gyerekversének szavaival élve: akár „a büntelenség örömet” is élvezhetné.

Faji és vallási komplex: Kora hivatalos vallásos nevelését kapta. A történetben október 6-án át kellett élnie a hivatalos ünnepen az agyonlőtt és az akasztott aradi vértanúk sorsát.

A Zöldivel történt erőszak megrendítette, amely élmény a következőképpen alakíthatta, stigmatizálhatta az elbeszélőt:

Zöldit irigyelte, mert az atyaistentől sem félt.

Hozzá akart tehát hasonló lenni.

Zöldit megtörte a tanár, hősünk példakép nélkül maradt.

Átveszi, s tovább ő éli már játékában Zöldi szerepét.

Leginkább tehát a legérzékenyebb pontjain sérül az elbeszélő. Megsebződik a szexuális, az egészség-, de még tán a kialakulóban lévő vallási komplexe is, amely stigmák következményeként – még erkölcsi komplexének hiányában – szabad teret kap játék közben az agresszivitás. Nem szól egy szót sem, nem az ő ötlete az akasztósi sem. De cselekszik a többiek között. Ő köti a hurkot Emma nyakára, ő öleli, s ő engedi el. Mintha szerelmet játszana csak. Nem csupán *égi* és *földi* Csáth-novella létezik tehát, hanem *pokoli* is.

E novella *pokoliságát* fokozza ugyanis az a tény, hogy a Jókai-reminiszcencia bélyege is rásüthető. Jókai Mór *Szomorú napok* című kötetében, amely az 1848-tól 1856-ig született novelláit tartalmazza, van egy elbeszélés, a *Gyermek-gonosztévő*, amelyet Csáth tulajdonképpen XXI. századira hangszerelt.

A Jókai-novella eseményvázlata a következő:

Hétfalusy Benjámín udvarházában beteg a négyéves unoka: Ödönke.

Azóta senyved, mióta testvére eltűnt. Emmának hívták a kishúgát.

Ödönke éppen úgy vergődik, mint hősünk a Zöldit ért ütlegek után.

Így beszél:

„Ah – nyögött félálmban felneszeve a beteg – Emma. Eresszétek be a kis Emmát! ... A kis Emmát hozzák... Istenem, ne hagyjanak.”

A Jókai-novellában a négyesztendős kislány követett el testvérgyilkosságot, mivel húgával egyetlen szál virágon összeveszett a tónál. Szinte vadromantikus a kép, ahogyan ráncigálja, keltené a kis sápadt Káin a kistestvérét. Van szemtanú is, aki mindent látott. S a gyilkos gyerekek ürügyén kimondhatja azt a tézist, ami megtetszhetett a morfiummal élő, végzetébe hajszoló Csáthnak, nem kicsit öngazoláskepp: *„A ti bűneitek siettetik a világ elmúlását.”*

Sátánian hangzik, amennyiben nélkülözi még a megváltás utáni vágyat is. Mindkét történet gyilkosai és áldozatai egyaránt gyermekek. Az ártatlan kis Emmák meghalnak, s nemhogy megváltanak helyettes halottként a többieket, hanem öngyilkosságba, kárhozatba taszítják azokat. Csáth a világban lévő bűnt, szenvedést és pusztulást – Jókai romantikus rémmeséje után – sajátos és beteg világvéleményének megfelelő rendbe állítja. E rendet a modern korban szerinte maga a Sátán igazgatja. (Babits az Istent és az ördögöt két hivatalnoknak látta, Bulgakov szerint a XX. században Isten aktáját az ördög tudja jól intézni...) Csáth így üdvözli G. kisasszony fölismerését: *„Maga a felfedezés, hogy a világ trónján egy ördög ül, óriási horderejű. Ez megfelel az ambíció komplex vágyainak. Ennél nagyszerűbb, jelentősebb tudományos és emberi felfedezés nem elképzelhető.”* Csáthot a legvégső kérdések érdekelték, s a megismerés útja azokig – szerinte – a test és a lélek szenvedésének analízisének és démoni pusztulás határkövein, még innen, vezet. A pokoljáró bátor ember az eszménye, aki úgy tudja, hogy még a gyermek sem lehet *„az egyetlen, romlatlan, jövőbe ható ígéret”*. Az elbeszélő legalábbis nem lehetett az. Az akasztás és az öngyilkosság között az életének egyetlen eseményét sem rögzíti a novella. Csáth *„átugrotta”* ezeket a fölösleges részleteket. (Még a bűntudat sem érdekelt volna? Hanem csak a bűn tudása?) Zöldi megvesszőztatése, ez az anti-Ecce Homo jelenet átfordítja az elbeszélőt egy másik, „munkás” világba, ahol már megjelenik a szenvedés. Elveszti a gyermekkor paradicsomát anélkül, hogy ártatlanságát is vele vesztette volna. Úgy jár, mint Faust – a mű első változatában –, elkárhozik, ahelyett hogy az örök nő emelné magához, magasba. A felakasztott kis Emma harangozó lábaiba kapaszkodhat csak. Túlon túl is helyén van minden részlet a szövegben, az olvasónak gyanúja támadhat, hogy mindez olyan sátánian tökéletes. Az isteni rend már attól megismerszik, hogy harmóniát sugároz, átláthatatlanabbul is organikus, és soha nincsen hideg váza. Itt pedig minden következetesen a semmibe tart. Mint a Chardin elképzelt vektor ellentéte. Csáth Géza fekete miséje ez. Máig nyugtalanító remek, miközben a napilapokból tovább ollózhatók a gyilkos gyerekekről szóló hírek 2009 nyarán is. Tán csak a paradoxonok mutatnak irgalmat, enyhítő körülményt, feltéve ha jézusiak. (Mészöly Miklós mondata emlékeztet Jézus Krisztus boldog-mondásaira: *„ahol a bűnben és a megengedhetetlenben érvénytel van jelen a megfellebbezhetetlen ártatlanság is.”*)

Csáth Géza játszott önnön életével, játszott a novellahőseivel. Íróként művében ártatlan gyerekekkel játszatott gyilkosokat. A hús-vér művész és hőse, a naplóíró, egyaránt összeroppantak. Pedig mind az életben, mind a novellában

a (bűn?-)társak közül ki költőként, ki katonatisztként, s van, ki még özvegyként is! – de szépen leélte az életét. Nem akartak tíz év alatt évtizedredekét élni. Ők nem akartak tovább játszani halált.

Németh István Péter

Dramatizált Csáth-életrajz

Sárosi István: A húszmilliomodik év

Ősbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban

(Csáth Géza és a színház) Csáth Géza univerzális, sokoldalú, csodálatos tehetségéből – az írás, a zeneszerzés, a kritika, a képzőművészeti érdeklődés, az orvostudományban, a freudizmusban, a darwinizmusban való elmélyedés mellett – a színház iránti vonzalomra is futotta. 1913-ban kelt rövid önéletrajzában írja: „1911-ben a Magyar Színház két színdarabomat mutatta be. A Janika c. 2 felvonásos tragikomédiát és a Hamvazószerda c. 1 felvonásos zenés játékot. Azóta még egy színművem készült el, továbbá munkában van egy vígjátékom...” Ennek a tömör önéletrajznak azonban a kulcsmondata – s alighanem sokoldalú érdeklődésében, egész életművében a „rendező elvet” jelentő megállapítás – egy másik közlés: „Másfél évig csak az anatómiának és az élettannak éltem.” Csáth Géza orvos volt, s mint orvos korának gyermeke, mindenekelőtt korának természettudományos gondolkodása hatott rá, világlátásának, létértelmezésének „kulcsát” és magyarázatát korának természettudományos fölfedezéseiben kereshetjük. Az álomról írja: „Freudnak sikerült végérvényesen megoldania az évezredes nyílt kérdést.” A vallások és a mítoszok pszichológiájával kapcsolatban pedig azt fejtegeti: „A nagy kozmosznak, az életnek a titkát Darwin fejtette meg. Ő akadt rá az összes talányok kulcsára.” Tekintsünk el most a túlzó, kirekesztő megállapításoktól („végérvényesen”, „összes talányok”), ezek nélkül is árulkodóak ezek a mondatok. Ezúttal azonban nem Csáth teljes, sokszínű és gazdag életművéhez keressük a kulcsot, csupán az író és a színház kapcsolatáról akarunk szólni.

Sajátos módon Csáthnak nemcsak eredendően színpadra szánt művei születtek és kerültek előadásra, hanem létrejöttek olyan vállalkozások is, amelyekhez az író csupán nyersanyagot adott. Ilyen mű *A varázsló*, melyet „Csáth Géza művei alapján” színpadra alkalmazott Franyó Zsuzsanna, és ilyen *A varázsló álma* című tévéfilm, melyet „Csáth Géza írásaiból” Sülyi Péter és Molnár György készített. (Mindkét mű szövege a szabadkai Üzenet 1987. évi 1–3. számában olvasható.)

Csáth Géza és a színház kapcsolatának van egy harmadik lehetősége, változata. Úgy látszik, Csáth Géza különös élete, természete, tragikus emberi sorsa, titokzatos és meghökkentő viselkedése, szélsőséges gesztusai, sokoldalú tehetsége vonzotta a dráma iránt érdeklődő utókort, s több író műhelyében színpadi hőssé vált. Lévy Endre *Félalom után* címmel monodrámában idézte meg alakját. S néhány éve a Pécsen élő orvos, Sárosi István írt *A húszmilliomodik év* cím-

mel Csáth Géza emlékének szentelt („In memoriam Csáth Géza”) színpadi művet, mely nyomtatásban először ugyancsak az Üzenet említett Csáth Géza-emlékszámában látott napvilágot, s a darabot a közelmúltban a Pécsi Nemzeti Színház műsorára tűzte. (Furcsa módon az előadás műsorfüzetében a különféle idézetek között egyetlen utalás nincs arra, hogy a darab szövege hol olvasható.)

(A mű) Sárosi István műve nem egyszerűen Csáth Géza emlékének szentelt dráma, nem Csáth Géza szövegeinek felhasználásával készült színpadi allúzió, hanem Csáth Gézáról is szól. Sőt éppen azt kell hangsúlyozni, hogy csak róla szól. Ezzel mintegy jelezzük a darab határait, korlátait is. Ezt a „csak róla szól”-t azért hangsúlyozzuk, mert szerintünk például *A fősvény* nem (vagy legalábbis nemcsak) Harpagonról, a *Hamlet* nem a dán királyfiról stb. szól. Sárosi István darabja: dramatizált életrajz. A folyóirat-közlésben negyven nyomtatott oldal betöltő mű mintegy félszáz jelenetből, életrajzi töredékből áll. Szerkezete végtelenül egyszerű: van a „jelen idő” színhelye, a zárt osztályos kórterem, ahová a beteg író került, s ahol felidéződnek a múlt valóságos képei (ez a jelen kb. nyolcszor tér vissza a megírt szövegben), és vannak a múlt megélt emlékképei, a folytonosan változó színhelyek, a folytonosan változó – nagyjában időrendben, lineárisan haladó – idősíkok, a változó szereplőkkel. Drámai konfliktus helyett tehát lírai hangoltságú emlékképek követik egymást, töltik meg a darabot. Kár, hogy a dráma elején tudjuk, kiről szól a mű, rádöbbenünk a masinéria, a szerkezet működésére, s egyéb konfliktus nem lévén, minden figyelmünk arra összpontosul, hogy kitaláljuk, melyik színhely, melyik életmozzanat következik. Bizony ez kevés a drámai feszültség fölkeltésére, az érdeklődés ébrentartására, érzelmeink és indulataink fölkavarására. Tudjuk, hogy a játék Csáth Géza életéről szól, s alig tudunk meg róla többet, mint amennyit az adatokat regisztráló életrajzok és lexikonok közölnek: orvos volt, írt, zenélt, kábítószerrel élt, morfiomot fogyasztott, Olgának hívták a feleségét, az első világháború idején a frontra vitték, többször feküdt klinikák zárt osztályán, üldözési mánia gyötörte, egyik zaklatott pillanatában agyonlőtte feleségét, majd önmagával is végzett. Akik mindezt ismerték, bólintanak, valóban, így volt. Akik eddig csak harangozni hallottak Csáth Géza felől, néhány felszínes információhoz jutnak. Sárosi István felvonultatja Csáth családjának tagjait, apját, anyját, testvérét, feleségét, megismerjük Kosztolányi Dezsőt, megjelenik egy parasztember, egy ezredes, egy katonaoorvos, egy másik orvos. A szövegbe szövődik egy sor irodalmi utalás, elhangzik *A kis Emma* című Csáth-novella tartalmi kivonata, egy részlet Bartókról írt cikkéből, egy Kosztolányi-versidézet, hallunk Csáth megzenésítette verseket... De ha már így állunk, nem volna jobb eredeti Csáth-szövegeket olvasni, naplóját eredetiben megismerni, vagy egy róla szóló alapos életrajzot tanulmányozni, netán egy hiteles műelemzésben elmélyedni, mint életéről „mesét” mondani, felszínes információkat megosztani? Csáth Géza végtére is író volt, s mint író elsősorban műveiben él. Azokat kellene ismerni! Jól tudom, miképpen vannak érdekes és népszerű életrajzi regények, azonképpen születhetnek életrajzi játékok, dokumentumdrámák, a színpadi ismeretterjesztés nemes célját szolgáló munkák. Ezek azonban a legritkább esetben katartikus hatású alkotások. Lehetnek lírai futamok, emlékidéző, filmszerű képsorok, jobb esetben további érdeklődést fölkeltő megszólítások, netán vitára sarkalló értelmezések,

magyarázatok (és belemagyarázatok), de nem igazi drámák. (Ilyen volt az egy másik tragikus sorsú magyar író, József Attilát és Illyést megidéző Gosztonyi János-darab is.) Ha Sárosi István munkáját Csáth Géza életével vetjük egybe, a válaszukbólintás: adatokban gazdag, hiteles mű. Ha a drámatörténet és -elmélet objektív műfaji törvényeit kérjük számon a munkán, akkor elégedetlennek kell lennünk. Kihallható mondandója, „üzenete” se igen több annál az intésnél és figyelmeztetésnél, amit Arany János balladája, a *Tengerihántás* névtelen mesélője mond Dalos Eszti és Tuba Ferkó történetéről: „Ti, leányok, ne tegyétek...” A kábítószer-fogyasztás ártalmas, önpusztító és közösségellenes tett. De ezt az újságcikkekből is ismerjük. Ezt Csáth Géza tragikus sorsának fölmutatása nélkül is tudjuk. Szóval ezért csak (s ez egy újabb „csak”), nem érdemes a nézőtérre beülni, a színház szakrális beavatását keresni.

(Az előadás) Az iskolai osztályteremnél alig valamivel nagyobb teremben (ezért mondják az előadás helyét szobaszínháznak) folyik a játék. (Az ősbemutató napja 1991. február 1-je volt.) A szűk játékeret átlátszó tüllfüggöny (s a mögötte játszódó történetet megvilágító fények), deszkából épített, a nézők széksorai közé vezető hídszerű alkotmány próbálja kitágítani. (Díszlet- és jelmeztervező Horgas Péter.) Az előadás időtartama – a kemény kézzel végzett húzások eredményeképpen – öt negyedóra rövidül, mely szünet nélkül, egyetlen részben pereg előttünk. Míg az eredeti szövegben a klinikai kórterem jelzesszerűen utal a dráma „jelen” idejére, ebben az előadásban végig a kórházi vaságy van előttünk, minden kép (pl. Csáth pesti albérleti szobája is) ehhez kötődik, erre koncentrál, ezen játszódik. Amit az előadás a merész szöveghúzások következtében elveszített a réven, igyekszik megnyerni a vámon. A rendező, Vándorfi László „modernizálta” a darabot, vízióvá formálta az előadást. Köztudott, a kábítószer víziókat indít el: Csáth Gézának „víziói” voltak. A pécsi előadás Csáth életének reális mozzanatait újraélt vízióként eleveníti meg, s mindenekelőtt a rendező „vízióját” közvetíti. A kényszerű szövegrövidítéseket a rendezői munka eredményeképpen jelentkező ötletek kompenzálják, egészítik ki, dúsítják föl. Az előadás „modernizálása” több területre kiterjed. Az „átköltésnek” három fő összetevője van. Az egyik a szereplők mozgásának és gesztusainak tervszerű, többnyire szimmetrikus megkomponálása, táncszerű koreográfiája. A másik az előadás közelítése a képzőművészet nyelvéhez, ami főképpen a színekben, a fényekben, a jelmezek megkomponálásában mutatkozik meg: egyik-másik színpadkép Gulácsy Lajos festményeinek világára, Rippl-Rónai pasztelljeinek színeire emlékeztet. A gazdagítás harmadik területe a kellékek felszaporítása. A szükséges és nélkülözhetetlen tárgyak (injekciós tű, hegedű stb.) mellett van itt sok minden más „látványos” holmi is: olló, fészület, szerteguruló pamutgombolyag, jelentőségteljesen eregetett cigarettafüst. Ide sorolható a szövegbe épített zene, a vallásos énekek és dalok sora. (Zeneszerző Rossa László.) Érdekes és szerencsés rendezői gondolat a két ápoló és a két határőr, valamint az Anyácska és az Apáca alakjának az összevonása: az előzők mintegy a hős szorongását, „rossz szellemét” személyesítik meg, az utóbbiak a „jó lélek” tárgyiasulásai. Az elhagyások és összevonások eredményeképpen az eredetileg több mint harminc szereplős darabot végül is tizenhét színésszel játszatja el a rendező.

Összességében a rendező elképzelését híven követő, egységes, jól összefogott, lelkes, a legjobb értelemben vett „műkedvelő hangulatú”, a belső akarástól fűtött produkciót kaptunk. Említettük: az előadásra a kórterem képe ül rá, s a más színhelyeken játszódó jelenetek is ehhez a színpadképhez kötődnek. Ennek következménye, hogy a Csáth Gézátként alakító Fazekas István azokban a jelenetekben is a narkózis hatását játssza el, amikor – legalábbis a megírt szöveg szerint – egészséges emberként kellene viselkednie. Ezért a színészi eszközök közül főképpen a harsánysággal, az indulatkitörésekkel, a széles gesztusokkal, a hangerővel él. Mindez roppant látványos, de a tenyérnyi teremben, a még kisebb színpadon, a nézőktől karnyújtásnyi távolságban kissé erős. Visszafogottabb, érzékenyebb, árnyaltabb figurát jelenít meg Illés Györgyi Olga, Csáth felesége szerepében, valamint Nádházy Péter, aki Csáth unokabátyját, Didét, azaz Kosztolányi Dezsőt állítja elének elegánsan, tartózkodóan, hűvösen. Koszta Gabriella Anyácska, valamint az Apáca kettős szerepében az azonosságot és a különbséget egyaránt meg tudja éreztetni. Az orvosi „kar” tagjai, Wilhelm doktor (Faludy László), Doktor (Kovács Dénes), Katonaorvos (Fülöp Mihály) az előadás harsányabb színeit erősítik. A Lányok – akiknek számát az előadás eggyel meg is szaporítja – a hőzongorikus vágyait testesítik meg dekoratív és kulturált, érzéki és légies mozgással (Kovács Kata, Keszler Erika, Pásztó Renáta). Villanásnyi szerepükben is hitelesen követik a rendező intencióit Stenczer Béla (Apácska), Bánky Gábor (Dezső, Csáth öccse) és Krizsik Alfonz (Paraszt). A két határőr (Pilinczés József és Bartus Gyula) a darab végén az előadás legszuggesztívebb, leglíraibb, leghitelesebb pillanatait teremti meg. Az előadás, amely alapvetően nem tud elszakadni a naturalista színjátszás hagyományaitól, itt az eredeti szöveg naturalizmusán is messze túllépve valódi költészetet és megrendültséget hoz a nyers deszkák és a nyers hangok közé. Ha Sárosi István szövege tudott négy évig várni az első megjelenítésre, hisszük, nem ez az előadás volt az egyetlen és utolsó próbálkozás a darab életre keltésére.

Tüskés Tibor

„Nekem megbocsát az Isten”?

Bravúrosan felépített regényében Lovas Ildikó két női „fejlődéstörténetet” vitet egybe: Jónás Olgának, Csáth Géza feleségének a házassági drámáját és egy Szabadkán nevelődő, névtelen kamasz lány serdülőkorát és első házasságát. Vajon a két mesterien egymásba játszó-rímelő vallomást felfoghatjuk-e ok-okozatnak is?

A párhuzamos monológok a „lány” megszólalásával kezdődnek, és a férje elől menekülő, de közben a végzetébe beletörődő Olga utolsó monológjával fejeződnek be. Aprólékosan megismerjük a „lány” gyerekezeit – ezek épp a regény legmegragadóbb részei –, míg a századfordulósan érett szépség, a huszonhét éves Olga a „semmiből” lép a történetbe. Mintha az égvilágon semmi fontos dolog nem történt volna a „Magyarország legzseniálisabb emberével”



Lovas Ildikó: *Spanyol menyasszony*. Pozsony, Kalligram, 2007

való találkozását megelőzően. Olga tragikus előképe lenne a Csáth Géza-rajongásban felnőtt szabadkai tinédzsernek?

Vagy ez a kauzális gondolkodás nem is illik ehhez a női regényhez, és a két női vallomás még csak feltételelesen sem rendezhető ok-okozati viszonyba? A szabadkai lány egy ponton elhallgat, nem sokat mesél a tönkrement házasságáról, a kortárs házastársi pokol ábrázolását helyettesíti „Olga története”. De a két női sors nem fut párhuzamosan: Olga beleveszik a házassági tébolyba, míg a „másik” a tönkrement házasság után is felépít egy új életet. Ámde a századfordulós Olga és a hófehér stiklában (tűsarkú cipőben), méregdrága párizsi modellben a tükör előtt pompázó mai menyasszony történetét számos nyilvánvaló „minta” köti össze: kötelek, selymek, bársonykák, lila kelmék, csirkevágás, a Magdolna-nap, a „magdolnaság”, a sok-sok apró gomb Olga hálóingén és a „spanyol” menyasszonyi ruhán – mintha csak egy Jozseliani-filmet látnánk, ahol a tárgyak, a kelmék te-

kergődző ökörnyálként fonnak egybe, keresztül-kasul egymásról mit sem tudó korokat, életviszonyokat, embereket.

A két női vallomás- vagy történeteszövedék nem különül el látványosan, hanem hol elválik, hol egymásba tűnik, mintha csak két hasonló, finoman egymásra helyezett hímezést figyelnénk – szép, nem tudunk mást mondani. És soha nem mesterkél! De ezek a hol elkülönülő, hol egymásba játszó vallomások teljesen eltérő női karaktereket takarnak. A gondolatban már a gyermeke halálával is eljátszozó Jónás Olga végletesebben megnyomorított lény, mint a regény végén újságírónak készülő, szabadkai születésű elbeszélő. De valami mind a két életben megbicsaklott vagy elrongyolódott.

Tönkrement selyemharisnya. Kilyukadt, szétszakadt ruha. Tönkretett, kitört sarkú stikla. Hiszen egy rongy vagyok, nemde?

Kinek bocsát meg majd az Isten? Hogyan tudja az egyik nő túlélni azt, ami-be a másik tönkremegy? Házasságkötésekor a szabadkai lány semmivel sem bölcsebb vagy felvilágosultabb, mint az életét „Magyarország legzseniálisabb emberéhez”, Csáth Gézéhoz hozzákötő Jónás Olga. Úgy vélem, nem valamiféle szenvedésben pácolt asszonyi józanság vagy éppen a femininista eszmékkel való találkozás tartja meg az életnek a szerencsésebb elbeszélőt, hanem a gyerekkorban megszerzett önazonosság és autonómia. Az „engem egy fiú ne piszkáljon” fennhéjázó magabiztossága. Az anyuka-apuka mellett élvezett biztonság, az a bizonyos „vatelin” a gyerekkori télikabátban. A régi nagy olvasásdüh. Hiszen nem lehet teljesen elveszett ember, aki kislánykorában, a szabadkai könyvtár olvasótermében Joyce *Ulysses*-ét olvasgatva próbál a férjfogás csínjára-bínjára rájönni. De bárhol és bárhogy is éltél, az időből nem lehet kibújni. Nincs hova menned.

Július huszonkettedike, hőség, Magdolna-nap. Asszonyok napja.

De miért épp Jónás Olga? A magyar irodalom két meggyilkolt asszonyának, Draskovich Eusebiának és Jónás Olgának a sorsa is a Délvidékhez kötődik. Zrí-

nyi, ha felemás módon is, de meggyászolta a saját, korábban Violaként dicsőített asszonyát. Eusebia (ha ez valakit vigasztal) elfoglalhatta a helyét a magyar múzsák „arcképcsarnokában”, hiszen egyetlen dehonesztáló sor nem maradt fenn róla. Míg Olga, vagyis O. (ez a férj által használt rövidítés olyan, mint a női nemi szerv emblémája) nemcsak az életét áldozta fel a házasságban, hanem az emlékezetét is.

Leírták őt. Egy k. Hogy ne tudjunk rá emberként emlékezni.

Maga a férj akarta így.

De a „Magyarország legzseniálisabb emberének” szerelmét kiérdemlő, a maga és gyermeke életét megvédeni képtelen Jónás Olga – mint ahogy ellenképe, a mindenkit ócsárló Kosztolányiné – tulajdonképpen tényleg nem sok rokonszenvet ébreszt. Talán megfordult Lovas Ildikó fejében (aki regényében felvillantja K. D.-t is), hogy ezt a két női sorsot ellentétezzé, hiszen milyen érzés lehet ennyire „zseniális unokatestvérek” feleségeinek lenni? Szerencsére a szerző nem ezt tette. Hiszen akkor egy groteszk századfordulós kor- és kórképet kaptunk volna. Századfordulós dagonya: írók, írófeleségek és nyavalyáik.

De Olga sorsát egy, az olvasó számára sok azonosulási pontot kínáló női fejlődésregény tükrén át látjuk. És így döbbenünk rá, a mintázatban tényleg mennyi sok azonosság van. Levágott tyúk, a halálra kínzott Olga, saját esküvőjén vérig sértett, megalázott fiatal lány, hiszen van valami szívszorító hasonlóság mindenfajta női kiszolgáltatottságban. A szerző kikényszeríti az empátiánkat. Bárhol is éltél vagy bárhogyan, a nő időből nem lehet kibújni. A minta ugyanaz, csak a fonál színe változik.

Persze nem nevelkedhet mindenki egy patinás, legendásan kulturált, több nemzetiség lakta, határon túli városban. De azért ez a legendásan kulturált városka mégiscsak igazi Sárszeg, ahol pontosan ugyanolyan előítéletek járnak, mint a legtöbb magyarországi városkában: „Ha férfiak megkapnak, elhasználnak és eldobnak”. „Anyukááám, elhiheted, tudod, miről beszélek.” De mért kéne a kicsinységnek vagy akár a nagyságnak fejet hajtani?

És persze nem mindennapi szerencse, ha a századfordulón egy lány az egyik festői szanatóriumban megismerkedhet Magyarország „legzseniálisabb” fiatalemberével, és – mit szerencse? egyenesen megtiszteltetés! – ha bekerülhet egy olyan neves vidéki értelmiségi családba, ahol már amúgy is van egy másik „legzseniálisabb” fiatalember. Hogy ennek az irigylésre méltó családnak a beleegyezésével kínozzanak halálra egy fiatalasszonyt: hiszen megérdemli, nemde...? Hogy aztán a végrendeletben a feleség vagyontárgyairól előre rendelkező férj külön köszönetet mondjon a mindent előre látó anyikának, „aki helyesen diagnosztizálta Olgát már a legelső alkalommal”.

Akkor honnan is tudjuk, hogy a hasonlóság csak látszólagos, hogy a kétféle stikla, a szabadkai lány és Olga sorsa különbözik? A nővé válást a szerző nem villámcsapásszerű átváltozásnak, nem(csak) lelki és biológiai folyamatnak, hanem lassú-lassú tanulásnak, a társadalmi szabályok elfogadásának láttatja. Egyszer csak eljő a szüzesség – hiszen ez is eljő, akár csak a menstruáció, hiszen jól tudjuk, a kisebb gyerekeket egyáltalán nem érdekli az egész. „A szüzesség olyan hártya, mely a fülünket, szemünket és a lelkünket is betapasztja. Süketté tesz és vakká, valamint annyira kíváncsivá, hogy az már bűnnek számít.”

Magabiztos, gondolkodó gyereklányok – akik az *Ulysses*ből próbálnak a párkeresésre felkészülni – csoportban, alázatosan ácsorognak, hogy felkérjék őket a lassú blokknál a diszkóban, és előtte otthon halálra aggódják magukat az előszobatükör előtt. És mikor az osztálytársnőink épp izgulni kezdenek, hogy felkérik-e őket a „lassú blokknál”, mi már nem vagyunk itt... És lesznek az életben ciki és nem ciki dolgok, ezt is tanácsos tiszteletben tartani, egy lánynak mindig résen kell lenni: „Csörög a tekintet, ébresztő, férfiak!” Nehogy pár nélkül maradjunk! Pedig a nagy párkereső pánik helyett élhattünk volna szabadabban is. Megfejtve a világ megfejtetlen írásait, felszabadítva magunkat, az indiánokat vagy más felszabadítandókat, vagy csak a napsütésnek örvendezve, KAMAZ márkájú biciklinkkel az egész világon átkerekezve...

A *Spanyol menyasszony* olvasható lélektani regényként, erotikus thrillerként is, de úgy vélem, társadalmi regényként könnyebb megközelíteni. A regényben minden a férfiak körül forog, van megkínzott asszony, megsértett menyasszony és rengeteg más pompásan ábrázolt nőalak is – de az „igazi férfiak” csak olyan távoli, emblematisz szerepekben bukkannak fel, mint Kutuzov és Napóleon a *Háború és béke*ben. Boronganak, töpregenek, csatákat nyernek, csatákat vesztenek, lólengenek (mint Magyar Zoltán), bánatosan ácsorognak toronyházak előtt, vérig sértik a menyasszonyukat, vagy épp örült módra köntösöket szaggatnak, hogy a végén, mint a szilvalekvár, „összerotyanjanak”... Azonban a társadalmi elvárásokat nem ők közvetítik, az epikus értelemben vett, szélesen hömpölygő, „igazi élet” nélkülük zajlik. A mindennapi élet a „fődeles kapu” mögött, a férfiak által meghatározott térben, ám mégiscsak nélkülük történik. Egyáltalán nem véletlen, hogy a szabadkai lány két nagy szerelme, a „klarinétos fiú” és a „vőlegény” nem nagyon különbözik.

Pedig Lovas Ildikó regényében bámulatosan realisztikus, megkapó jelenetek sorakoznak. Nagypapa haldoklása, a gubógyár, történetek a szabadkai diszkóban, a dacos „nem adom meg magam” várakozás az újvidéki tévé folyosóján, aztán a halálra ítélt Olga álmos botladozása egy liliomillatba, verőfénybe fulladt falusi házban... És mennyi pompás mellékalak! A nagymama – ő az, aki tudja, „milyen egy rendes lány, és mit akarnak a fiúk” –, osztálytársak, nagynénik, portások, szomszédok, rokonok és két vérfagyasztó nőalak, a Brenner-háztartás két nagy halálmadara, Olga cselédlányai: a lomha Ágnes, a más titkai között kotorászó Veron. Bár lehet a művet példázatos regényként is olvasni, a szerző irigylésre méltóan sokat tanult a másik „zseniális unokatestvér”, Kosztolányi Dezső ábrázolástechnikájából. Az a hihetetlen nyelvi pontosság! És a kegyelemmel és megbocsátással kapcsolatos spekulációk. A Magdolna-nap. Anna-Viznyé-Pacsirta-Olga... Lovas Ildikót nemcsak felületes egyezések kötik a Csáth- és Kosztolányi-örökséghez.

Erotikus thriller, erotikus női regény... tulajdonképpen igaz, ámbar a férfiak csak vonzó, távoli, félelmes árnyak. Kitapogatják tánc közben a lányok melltartóját, aztán átváltoznak, és mennek vagy maradnak. Lovas Ildikó felülírja a hagyományos „női regény” sémáit, nézőpontját és ábrázolástechnikáját is. Az önsorsrontást nem valami ideológiai elvel, hanem a gyerekkor autonómia-törekvéseivel állítja szembe, másrészt mélységében is lenyűgözően pontos társadalmi körképet ad.

Csáth-szám

„Nem túl szofisztikált humorú emberek gyakran viccelődnek azzal, hogy a pszichiátert és a bolondot csak az különbözteti meg egymástól, hogy az egyiknél vannak a kulcsok, illetve az orvos felé nyílnak az íróasztal fiókjai. Otromba tréfa, de be kell lássuk, van némi alapja. Különösen Csáth Géza, alias Brenner doktor példája mutatja, mennyire valós lehet a pszichiáter pszichés érintettségének kérdése.” (Danics Zoltán)

„Nyilván eufóriás állapotában döntött így! Morfium, ópium, pantopon hatása alatt. Vagy: alkoholhatás alatt, más szóval részegen. Esetleg delíriumban... De én, mindaddig, amíg maga, Brandt, »csak« önvészélyes, meg fogom próbálni, hogy megvédjem magát önmagától.” (Dobai Péter)

„A gyermek Csáth romantikus szerelmeitől a felnőttkori szexualitás felé haladva, éles hangsúlyváltás érzékelhető a naplók és levelek belső világában. ... A nők nem mást jelentenek a fiatal orvosnak, mint élvezetet, amelyre mértéktelen mennyiségben vágyakozik, és amelyhez kényszeresen, napi rendszerességgel nyúl.” (Mirnics Zsuzsanna-Heincz Orsolya)

„Csáth Géza nevű zeneszerzőt azonban nem ismer a köztudat, annak ellenére, hogy írásaiból egyértelműen kiderül: életét napról napra végigkísérte, betöltötte a muzsika... Amit irodalmi munkásságából is nyilvánvalónak tarthatunk, azt fennmaradt művei is bizonyítják; kapcsolata e művészettel különleges, különlegesen egyedi volt.” (Kelemen Éva)

„Kissé merésznek tűnik Csáth újrafelfedezését és kialakuló kultuszát összekötni a hatvanas évek magyarországi és jugoszláviai kontextusával, mégis meg lehet kockáztatni az állítást: egy olyan nemzedék tűzte zászlajára Csáth életművét – s még inkább sorsát –, melynek az ismert politikai helyzet beszűkítette jövőképét, mely az önpusztító értelmiségi magatartást heroizmusként értelmezte.” (Z. Varga Zoltán)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185



9 771419 408008

0 9 0 0 6



Folyóiratunk megjelenését
a Nemzeti Civil Alapprogram
támogatja.